

Coda

Un volume das características do presente, formado pola compilación de artigos publicados en orixe durante un longo segmento de tempo, ofrece mediante a propia escolma efectuada unha aproximación bastante precisa das liñas de forza coas que o autor identifica a súa proposta e trata de dotala dunha certa entidade orgánica. O que se puido ler nos catorce capítulos previos, agrupados en catro sectores de libre fluencia, alicézzase nas dúas ideas chave que converxen no título do libro.

En primeiro lugar, a atención aos procesos constitutivos da historiografía literaria galega e á súa accidentada institucionalización. En segundo termo, o designio de favorecer o debate sobre outras formas de pensar a historia da literatura, que no caso galego mostra un excesivo grao de acomodación á tradición herdada nos planos heurístico-metodolóxico e pragmático-funcional. E, como consecuencia, tamén un evidente grao de homoxeneidade. Este condicionante, prexudicial para o esclarecemento dos itinerarios históricos da literatura, éo tamén para entender con sentido crítico o conxunto de relacións que se producen arredor da actividade literaria, da 'vida literaria', ou 'do literario' se quere expresarse de forma concisa. En definitiva, dese agregado de interdependencias e nexos que configura, en torno ao feito literario, un espazo entrecruzado por planos como o social, o cultural, o simbólico, o patrimonial, o institucional, o económico e o ideolóxico.

Non hai razón para pensar que o debate sobre outras formas de pensar a historia da literatura deba ficar reducido a un espazo de potencialidades. Ese 'pensar' pode asociarse realmente a un 'facer', pois sempre é preciso adecuar a produción historiográfica ao que a

---

actualidade, cada momento histórico, continúa a reclamar sen pausa. A recepción de obras desa natureza muda entre outras razóns porque os suxeitos que as len e utilizan están sometidos, eles propios, a procesos e narrativas de ruptura con profundo calado histórico. Por conseguinte, non só se está a falar da persistencia de modelos historiográficos que con toda probabilidade cumpriron o seu ciclo de rendemento académico e social. Modelos que, sen moita sensatez, son forzados a seguir en primeira liña como ilusoriamente insubstituíbeis ou insuperábeis; ou, en todo caso, como faros capacitados para iluminaren traxectos en dirección a novas propostas que non dan chegado. Fálase tamén de que esa clase de historia literaria xa non se recibe, nin se le, consulta ou estuda, como puido facerse noutra altura histórica.

Trátase de ter claro que o presente é sempre o auténtico promotor e o destinatario principal de toda iniciativa historiográfica e, en definitiva, da historia. E, cabo disto, que o presente é ben máis complexo que o pasado que nos sexa posíbel documentar, representar ou describir nun texto historiográfico. Esa complexidade do presente, a conciencia e a experiencia dela mesma, habilita outra comprensión non só do que o pasado 'foi' senón moi en particular do que o pasado 'é' para nós, en que modo persiste e segue a afectarnos, como se lectoras e lectores estivermos -de feito, estamos- no seu radio de acción.

Por outra parte, facer historia literaria é algo diferente a amarear erudición e datos que completen determinadas lagoas no xa sabido, no xa contado. Nada disto carece de relevancia e sentido, mais a actualidade require outra determinación, certa coraxe heurística mesmo. En tempos recentes, esta comparece ás veces na observación analítica dos datos acumulados pola tradición historiográfica, a través do contraste cunha serie de estudos de caso considerados representativos para a proxección de fundamentos innovadores, de índole epistemolóxica, teórica ou metodolóxica, habilitando así unha resposta crítica a aquela tradición. Unha resposta que en ocasións formula refutacións parciais e outras veces incluso emendas á totalidade.

Esta clase de procedementos, dos que só en certa medida participaría o libro que se está a ler, pode alcanzar transcendencia, non só propedéutica, para os procesos constitutivos polos que aquí nos interesamos. Mais de seu, sendo de extraordinaria relevancia e oportunidade, eses procedementos non materializan aínda unha historia literaria alternativa, semella claro. Amosan só por onde se podería ir.

Sen abandonar o cerne do argumentado, debe considerarse á vez que a propia concepción da literatura como feito social e como manifestación cultural mudou extraordinariamente desde a conxuntura en que se publicaron as primeiras aproximacións a unha historia da literatura galega, contra 1885 se se fai abstracción de achegas anteriores moi restrinxidas en contidos e alcance. Ou mesmo desde a aparición da máis influente de todas elas, a publicada por Ricardo

Carvalho Calero en 1963, en plena ditadura franquista, que, como ten anotado Xoán González-Millán (2003a, 160), foi tamén unha 'ditadura historiográfica'.

O caso é que a literatura non é unha entidade fixada e paralizada no tempo, non é unha noción invariábel. Todo o contrario: a literatura é unha noción histórica que mudou e segue a mudar e a adaptar o seu significado nos discursos sociais. Por iso mesmo, trazar a súa historia, a da 'literatura' como concepto, debe supor tamén un reaxuste permanente do que se aspira a localizar en nome seu, que sería francamente redutor limitar a autores, cenáculos, textos e canons, e que debería ampliarse sen demora a unha realidade menos cinxida e sinxela, radicalmente máis aberta, conformada tamén por outros suxeitos, outros obxectos e sobre todo outras relacións e funcionalidades, outras lóxicas e outras prácticas.

Perante un programa desa magnitude, algo que igualmente muda co paso do tempo son os apoios procurados noutras disciplinas. A colaboración e a iluminación interdisciplinarias, se quixer expresarse coa vella fórmula. De certo, a historia da literatura traza sempre, admítase de forma explícita ou non, unha encrucillada de camiños heurísticos e epistemolóxicos. En cada achega converxen na proporción que cada historiador decide, ou é quen de concertar, a propia historia por antonomasia, a filoloxía, a retórica, a hermenéutica, a estética, a socioloxía, a antropoloxía e outras ciencias sociais. E converxen así mesmo as orientacións concretas deses espazos de coñecemento, favorecendo dese modo que haxa historias literarias, ou poida habelas, máis receptivas por exemplo ao materialismo histórico, á estilística idealista, á psicocrítica, aos estudos afectivos ou ao feminismo interseccional.

Mais volvamos de vez sobre as dúas ideas basilares do título deste libro. Nos seus procesos de constitución e institucionalización, a historiografía literaria galega evidencia engarces e rupturas que remiten á propia historia cultural de Galiza e á secuencia de fluxos e acontecementos históricos que desde finais do século XIX, e tamén antes, deliñaron o desenvolvemento social, económico e político do país, incluída como é lóxica a elaboración e propagación de idearios orientados ao logro dunha saída da subalternidade política ou ao horizonte dunha emancipación nacional. Acontecementos e fluxos que marcaron tamén a conexión de Galiza coa modernidade e coas dinámicas do cambio histórico. Esas continuidades e discontinuidades perfilaron situacións de posibilidade para que a historia contemporánea tomase un ou outro rumbo. E incidiron asemade no ritmo histórico asociado, que non o estableceu só o ideario nacionalista nin só o Estado que tratou de neutralizalo por estar estruturalmente enraizado noutro proxecto nacional. Polo que atangue á consecución dunha hexemonía discursiva, o ritmo histórico da modernidade galega acompásase mais ben a ese conflito, que non sería asisado

obviar nin tampouco trivializar, e a algúns outros máis de perímetro e calado variábeis, compartidos a escala ibérica, europea ou global.

No período de que se fala, entre aqueles fluxos o primeiro sería con probabilidade o determinado precisamente polos condicionantes históricos da ausencia de soberanía -ou cando menos dun grao e dun exercicio efectivo de autonomía-, da consecutiva subalternidade política e do sometemento a un Estado culturalmente homoxeneizador e patentemente centralista na administración do poder e na propia ideación da nación devecida. Un Estado marcado ademais polo seu pasado imperial e colonial, malia os intentos institucionais e discursivos de evasión deste escenario.

Unha segunda determinación, tamén de considerábeis consecuencias para o que agora centra o noso interese, sería a constituída pola interrupción, cando non a cancelación, dunha serie de situacións que puideron posibilitar outros percorridos históricos e outro presente. Refírome en especial ás posibilidades fanadas pola sublevación militar contra a Segunda República e pola ditadura posterior, e aínda polo lento proceso de disolución do franquismo sociolóxico e cultural nas estruturas e valores políticos da transición. Entre as posibilidades suspendidas ou canceladas durante medio século, a consecuencia dos acontecementos de 1936, cóntase a do desenvolvemento do que fora planificado en termos científicos e intelectuais polo Seminario de Estudos Galegos e posteriormente polos exiliados e polo galeguismo resiliente que permaneceu no país. Nesas coordenadas encaixaría non só a atención á cultura, ás artes e á literatura propias, senón tamén a activación académica das series historiográficas correspondentes, coas deliberacións e argumentacións asociadas, cos ritmos de mudanzas e axustes epistemolóxicos, metodolóxicos, ideolóxicos e corporativos propios de academias non sometidas a un réxime totalitario, entre cuxas prioridades adoita estar -o caso do franquismo é paradigmático- a tutela do sistema universitario e o control e manipulación da historia/historiografía en todas as súas manifestacións.

A segunda idea chave á que se fixo alusión no comezo desta coda, explícita no subtítulo do volume, marca xustamente unha ligazón co que se vén de sinalar. En efecto, este libro intenta promover, segundo o anticipado, un debate crítico sobre específicos aspectos heurísticos e metodolóxicos da historiografía literaria galega, da xa concretada e publicada -parte dela baixo férreas circunstancias de control e censura e sen posibilidade inmediata de ser sometida con normalidade a xuízo crítico- e tamén das novas propostas por chegaren, tratando de anticipar algúns dos problemas maiores da súa planificación e futura execución. Como xa se dixo, o propósito básico foi o de poñer en cuestión as inercias metodolóxicas e doutras clases que limitan máis do que se pensa os contidos e o alcance posíbel da historia literaria nos usos que dela se fan e se poden facer. Esas

limitacións estarían contribuíndo a adiar unha homologación efectiva con prácticas historiográfico-literarias máis dinámicas e proactivas á hora de axustarse, e falarlle, ao presente. Poderían de feito estar restando utilidade, mesmo utilidade social, á historia literaria.

A maiores de canto foi sinalado, a historia literaria constitúe unha intersección entre o saber e a ideoloxía, pois ela mesma –como a propia literatura– é produción ideolóxica, recoñézase ou non por quen a elabore e asine. É algo suficientemente razoado polo Círculo Bakhtín hai case un século. Cada historia da literatura decide o que incorpora e lexitima como obxecto de atención: poéticas, institucións, autores, obras, xéneros, crítica, públicos, mecenado ou traducións. Mais, á vez, problemas específicos de metodoloxía, determinadas relacións interartísticas ou interliterarias, conexións coa historia ou coa estética, descrición das redes de autonomía/heteronomía existentes cos diversos poderes e un longo etcétera. Cada historia da literatura faino ademais cedendo espazos graduados –en forma de capítulos, epígrafes, parágrafos ou outras unidades discursivas– que son de seu xerarquizadores, pois permiten diferenciar o principal do secundario. Reivindicando tamén, en certa medida, o mantemento ulterior deses mesmos espazos e xerarquías, distribución sobre a que terán que tomar partido as achegas historiográficas posteriores, entroncadas na mesma tradición; pois todo manual e toda publicación que se concreten na parcela da produción académica e editorial que chamamos *historia da literatura*, inclúen respostas explícitas, e sobre todo implícitas, a aquela tradición. Esas respostas son unha parte importante daqueles ‘efectos’ polos que, como exploración da conciencia histórica e da propia circularidade das relacións entre pasado e presente, se interesou a hermenéutica de Hans-Georg Gadamer. Ou, xa cunha aplicación directa á historia literaria, tamén Mario J. Valdés, segundo houbo oportunidade de comentar na parte inicial deste libro. En definitiva, a historiografía concentra unha forte dimensión performativa e eses efectos deben ser tamén obxecto de atención para quen se dedica ao estudo da historia literaria.

As interseccións entre saber e ideoloxía, non só a propósito da historia como disciplina ou da historiografía como discurso, vense afectadas por unha dialéctica que interesou centralmente a Norbert Elias na súa socioloxía do coñecemento. A dada entre o distanciamento que demanda o labor dos investigadores na súa dedicación científica e o compromiso (político, emocional ou doutras ordes) con determinados referentes, que no caso das ciencias sociais poden chegar a ser parte constitutiva, incluso central, do obxecto de estudo fixado pola investigación. Isto ten clara incidencia en calquera exercicio ou programa historiográfico, tamén na historiografía literaria galega. Tívoa, con certeza, nos traballos desenvolvidos por Murguía a partir de 1862, por Carré Aldao nos albores do século XX, por Varela Jácome e por Carvalho Calero cincuenta anos despois ou, na fase final dese século,

por Tarrío Varela, por Vilavedra ou por Ansede Estraviz e Sánchez Iglesias, neste caso como directores dun proxecto colectivo.

Esa incidencia da dialéctica compromiso-distanciamento conserva vixencia plena no contexto máis recente. O que corresponde a publicacións como a serie de catro volumes da *Historia da Literatura Galega* publicada por Xosé Ramón Pena ou a monografía de Helena Miguélez-Carballeira *Galiza, un povo sentimental? Género, política e cultura no imaginario nacional galego*, análise da historiografía literaria galega en perspectiva feminista que acadou notábel repercusión pública, como demostra o inusitado feito de sumar en só sete anos unha reimpresión en inglés e tres edicións en galego. Ao fío do sinalado, tería interese examinar -desde fóra destes círculos, mais tamén de forma autoanalítica- as condicións en que no presente se desenvolven a dedicación historiográfico-literaria e estoura correlativa da crítica da tradición historiográfica, representábel non só por libros como o que se acaba de citar senón tamén por algúns outros publicados neses mesmos anos ou algo despois, como o que Anxo Angueira centrou na revisión da idea de 'Rexurdimento', o que Isaac Lourido dedicou ao estudo da historia literaria en escenarios de conflito cultural, con especial consideración do caso galego, ou o que Mario Regueira destinou á análise da reconstrución do campo literario galego de posguerra e á presenza e funcións da historia na narrativa dese tempo.

O exame sobre as condicións actuais de produción da historia literaria e da súa crítica, e tamén sobre as distorsións que poidan inducir o *habitus* académico e determinadas fraquezas epistemocentristas, redundaría en favor dunha sempre proveitosa reflexividade sociolóxica e tería utilidade para comprendermos mellor as circunstancias intelectuais, académicas, institucionais e ideolóxicas en que se pensa arredor da historia literaria. E isto dentro dos límites territoriais de Galiza e mais no amplo espazo transdisciplinar dos estudos galegos.

Esta última produción, para ser precisos, mostra unha orientación teórico-crítica antes que crítico-historiográfica. De arraizamento internacional, aínda que con indubidábel toma de terra no país e asemade na súa proxección diaspórica, adscribese a circuitos e lóxicas emprazados en coordenadas académicas infrecuentes en Galiza, con atención a metodoloxías non tan condicionadas pola longa sombra da estilística e do estruturalismo, ou de certos historicismos e socioloxismos, e con inclinación en troques a paradigmas non filolóxicos, poscoloniais e posnacionais, se cadra porque o seu distanciamento da arena política galega o facilite. Un efecto do que se perfila, favorecido pola nada inusual converxencia neste espazo académico cos estudos de xénero ou cos estudos *queer* -mesmo por unha superior autonomía respecto de lóxicas e autoritarismos patriarcais-, é unha relación diferente co canon consolidado pola historiografía tradicional e, como ten salientado Kirsty Hooper, coa propia suxeición da investigación

ao obxectivo final de potenciar e consolidar unha literatura nacional e mesmo unha cultura nacional.

Nada disto, descrito talvez de forma grosa e inexacta, é exclusivo do caso galego, nin mo parece tampouco de culturas minorizadas ou sen un grao consolidado de normalidade e seguridade sistémicas, que é unha forma de referirse a algo extremadamente serio: o feito innegábel de que hai culturas cuxa permanencia diferenciada a curto prazo dista moito de estar garantida. Ao pé disto, os procesos culturais están fortemente marcados a escala global pola fagocitación cultural, a miúdo desde dinámicas de matriz comercial, pero tamén porque hai unha lóxica que persiste e non cesa, a da colonización cultural. A promoción dun xiro posnacional parece obvio que afectará de forma diferente a unhas e outras culturas, e correlativamente a unhas e outras linguas. De aí que a responsabilidade teórico-crítica sexa unha vertente non despreciábel cando se fala desta clase de asuntos e das hexemonías asociadas. Doutra banda, as lóxicas posnacionais son reticentes, ou directamente contrarias, a todo asomo de fortalecemento da idea de 'sistema', en boa parte por fixaren o seu campo de estudo prioritario xustamente nas marxes, físgos e crebas do sistema como orde totalizadora, promovendo a idea de que, baixo esa condición, tales marxes serían externas ou alleas ao propio sistema. Prímase en consecuencia a atención ao excluído polas narrativas teleolóxicas de afirmación nacional e de homoxeneización cultural. Suxeriría neste punto, en todo caso, que se contraste debidamente todo canto se vén de sinalar co detallado programa de investigación presentado por Isaac Lourido baixo o título «Bases para unha historia sistémica da literatura na Galiza», derradeiro capítulo do libro ao que se acaba de aludir (Lourido 2014, 347-98).

Pola súa parte, a primeira das producións historiográficas indicadas, a desenvolvida desde universidades e outras institucións e entidades galegas, aparece marcada adoito por un perceptíbel débito filolóxico e responde aos principios organizadores dunha historiografía nacionalizada, cohesiva e totalizadora en que a diferenza non sempre atopa acomodo. Unha historiografía aparentemente adaptada, para alén do anterior, a un certo grao de subordinación respecto do campo de produción ideolóxica –sobre todo da produción asociada co nacionalismo galego, aínda que non só– e, de resto, persuadida da súa responsabilidade política, nomeadamente no mundo do ensino e por tanto na realidade imaxinada dunha cidadanía por chegar. Isto último funciona como o envés doutra convicción, atribuíbel a unha parte non exigua do sector produtivo (non só do autorial) do propio sistema literario galego, incidente na chave de que a emancipación nacional e a saída da subalternidade política son metas xa alcanzadas e consolidadas pola literatura galega, polo seu espazo de intervención, mesmo desde Pondal. Trátase dunha argumentación frecuente nas achegas críticas e historiográficas de Méndez Ferrín e de non poucos

escritores e críticos que o seguen. Así, en ausencia doutras fortalezas de índole institucional, amparadas por un mínimo aparato administrativo e de poder, a literatura, o teatro, as artes e en xeral o mundo cultural constituíronse baixo determinadas percepcións, como tantas veces se ten dito, no anticipo dun auténtico espazo público nacional.

Corresponde ir pondo punto final a estas anotacións. Os modelos historiográficos, non só os literarios, son sempre múltiples. Estar ao tanto dun número representativo das alternativas existentes en cada momento non é tarefa doada. Malia isto, como xa se indicou, tal multiplicidade non deba conducir a historiadores e público lector a se contentaren coa reprodución acrítica de opcións metodolóxicas que simplifican máis do debido a complexidade e intelixibilidade dos procesos literarios na historia.

Para a promoción dun debate consecuente, os sucesivos capítulos deste volume introduciron consideracións e análises sobre un conxunto bastante amplo de conceptos, modelos e problemas, algúns de índole xeral e outros máis específicos. Os modelos historiográfico-literarios atendéronse sobre todo nos bloques primeiro e cuarto, neste último con observación preferente de propostas alternativas desenvolvidas por tres académicos galegos, Antón Figueroa, Xoán González-Millán e Helena Miguélez-Carballeira, nos que a autonomía de pensamento foi sempre moi estimábel. Con todo, os modelos analizados foron non só os de aplicación estritamente nacional senón tamén os que aspiran a dar conta das relacións interliterarias en perspectiva comparatista. Atendéronse así desenvolvementos teóricos como os promovidos ou como mínimo inspirados por Dionýz Ďurišin e a Escola de Bratislava, por Mario J. Valdés e o comité de Historia Literaria Comparada da influente Asociación Internacional de Literatura Comparada, polas teorías empírico-sistémicas e a socioloxía do campo cultural -orientacións estas con notábel predicamento na Galiza dos últimos trinta anos, até o punto de que se chegaron a 'exportar' protocolos de análise sistémica e/ou sociolóxica a espazos xeoacadémicos como o vasco, o catalán e o lusófono- e polos estudos sobre resistencia cultural, subalternidade e poscolonialismo.

Na verdade, non foron estes catro os únicos focos empregados para tratar de clarificar as solucións implementadas no ámbito dos debates internacionais sobre o lugar e funcións da historia literaria. Outros paradigmas, metodoloxías e argumentos foron igualmente observados, nunha ou outra proporción. Da poética histórica aos estudos de xénero, dos feminismos aos estudos sobre a institución literaria ou do paradigma posnacional á actualidade dos estudos ibéricos. Por outra parte, a atención a esta clase de problemas e alternativas na miña dedicación dos últimos anos excede o representado neste libro. Quen experimentar interese por esa dedicación e resultados poderá ampliar información a partir da bibliografía fornecida e tamén, en breve, dun segundo volume en curso de preparación.

Algúns dos problemas específicos recorrentes na historiografía literaria recibiron aquí, en todo caso, unha atención demorada. Entre eles, o do perigo dunha deshistorización da historia literaria e as formas de ancoraxe da disciplina coa historia como disciplina marco (que non se reduce a dirimir se debe pesar máis 'o histórico' ou máis 'o literario' na historia da literatura), a performatividade e as funcións e usos políticos da disciplina, a súa dependencia de lóxicas que a exceden (entre elas as do Estado), a constitución do discurso e da autoridade historiográficos, a procura de alternativas á narratividade causalista e explicativa dos acontecementos histórico-literarios, a dialéctica existente entre autonomía e heteronomía da literatura e a súa repercusión nos modelos historiográfico-literarios, a periodización literaria, o canon e a canonicidade, a colaboración e retroalimentación entre historia da literatura e crítica literaria, o tratamento do exilio e das comunidades diaspóricas por parte da historiografía literaria, as negociacións discursivas en torno ao nacional entre as historias da literatura e os seus paratextos prologais, a posibilidade dunha maior colaboración entre a historia literaria e o conxunto das ciencias sociais -nomeadamente a socioloxía- ou, en fin, a atención ás polémicas sobre o esgotamento da disciplina, para moitos unha realidade certa.

En liñas xerais, boa parte do anterior foi tratado no dobre plano da ollada teórico-crítica e na súa proxección específica sobre os propios procesos da historia literaria galega, en especial da centrada na época contemporánea, aínda que tamén se reservou un espazo para a historiografía e a planificación dos estudos literarios sobre a produción medieval. Esa proxección de que se fala concreouse a miúdo mediante a fixación dalgúns estudos de caso, quer sobre determinadas publicacións periódicas, como a revista *Nós*, quer sobre o conxunto da produción poética nun período determinado ou sobre o recurso tantas veces banalizado das xeracións literarias, posto ao servizo dunha comprensión bastante simplificadora do cambio e do ritmo históricos. Eses estudos ampliaron o foco noutras ocasións, por exemplo a propósito dos procedementos e contributos historiográfico-literarios de Víctor Said Armesto e Ricardo Carvalho Calero, observados neste libro con particular detención.

Pechar o volume prestando atención aos tres modelos historiográficos esbozados nas achegas de Figueroa, González-Millán e Miguélez-Carballeira, e con eles ás propostas dun número non escaso de representantes das novas promocións de especialistas nos asuntos que aquí foron convocados, ten un sentido claro. Non outro que o de subliñar a necesidade de ampliar o compromiso coa innovación nos cometidos propios da historiografía literaria galega, tamén cos seus usos e funcións e coa súa propia autonomía.

